

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ МАЛОПРОДУКТИВНИХ ЗЕМЕЛЬ

На основі новітніх тенденцій розвитку земельних відносин показана роль державного управління в ефективному використанні ґрунтового потенціалу на прикладі Житомирської області. На перший план виноситься питання оптимізації землекористування за нових земельних відносин.

Постановка проблеми

З кожним роком все гостріше постає проблема збереження, раціонального використання і, найголовніше, розширеного відтворення родючості ґрунтів. Основним шляхом вирішення цієї проблеми є нові підходи до організації землекористування. У зв'язку з цим, особливого значення набуває управління землекористуванням з боку держави. За умови функціонування нових земельних відносин в Україні виникає потреба наукового обґрунтування раціонального використання земельних ресурсів, зокрема і малопродуктивних земель. Це визначило напрям даного дослідження.

© Т.П. Легенька

* Науковий керівник – д.е.н. Н.В. Зіновчук

Аналіз останніх досліджень

Теоретичні питання управління земельними відносинами одержали розвиток у роботах зарубіжних вчених: Д. Беккера, Н. Берга, Т. Бургесса, Р. Вебстера, Т. Вебера Д. Маргхима, Д. Холмса, Р. Паркса. Значний вклад у вдосконалення методів як державного управління взагалі, так і раціонального використання та розширеного відтворення земельних ресурсів країни внесли вчені вітчизняні та країн СНД: Ю.Д. Білик, В.Г. В'юн, В.Г. Горлачук, Д.С. Добряк, В. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, С.О. Осипчук, С.Ф. Поважний, А.Я. Сохнич, В.М. Трегобчук, М.Федоров, М. Хвесик та ін. Ними обґрунтовані принципи і методи управління земельними ресурсами, а також розроблено методологічні основи сучасних земельних відносин в аграрному секторі.

Проте, складність вирішення зазначеної проблеми у екологічно складних регіонах, до яких належить Житомирська область, викликало необхідність проведення окремого дослідження.

Метою даного дослідження є обґрунтування ролі державної політики у розвитку земельних відносин на найближчу перспективу, зокрема, вивчення можливості регулювання процесу малопродуктивних земель.

Об'єкт і методика дослідження

Об'єктом є явище реалізації державної політики щодо використання малопродуктивних земель на прикладі Житомирської області. При дослідженні використано абстрактно-логічний метод (для вивчення і узагальнення причин негативних процесів), статистико-економічний метод (для обробки масових статистичних даних), а також метод аналізу і синтезу для формулювання висновків.

Результати досліджень

Житомирська область має відносно високий аграрний ресурс. Наявність особливо цінних земель займає досить значну частку сільськогосподарських угідь (табл. 1). Корисні за своїми властивостями материнські породи у поєднанні з помірно теплим кліматом, спокійним рельєфом, трав'янистою рослинністю сприяли утворенню на території нашого регіону родючих ґрунтів (в т. ч. чорноземів). Поряд із цим у північних, західних регіонах (зона Полісся) утворилися певні види і видозміни ґрунтів, які поступаються продуктивністю чорноземам. Проте, систематичні заходи, що відтворюють їхню родючість, упродовж багатьох років забезпечували, хоча й повільно, але все ж таки підвищення потенціалу цих ґрунтів. Для прикладу можна взяти Полісся. Якщо наприкінці 50-х–на початку 60-х рр. на бідних дерново-підзолистих ґрунтах одержували по 10–12 ц/га зернових із дуже малою питомою вагою пшениці, то в 1986–1990 рр. – по – 27,6 ц/га, а озима пшениця становила понад 60 % урожаю [1]. Це стало можливим завдяки систематичному внесенню органічних і мінеральних добрив та вапнуванню.

Таблиця 1. Наявність особливо цінних земель у Житомирській області станом на 2009 р.

№ п/п	Назва адміністративно-територіальних одиниць	Всього земель станом на 01.01.2009р.,га	в т.ч. по агропродобних групах ґрунтів, га									
			Чорноземи не еродовані не солонцюваті суглинкові на лесових породах	Значення	Лучно-чорноземні та чорноземно-лучні незаселені не солонцюваті суглинкові	Значення	Темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лесах глеюваті	Значення	Підзолисто-дернові суглинкові	Значення	Торфовища глибокі і середньо-глибокі осушені	Значення
1	Андрушівський	32343,3	12,86,8	3	14133,3	Р	6099,9	Р	-		23,3	Р
2	Баранівський	713,9	-		544,5	Р	163,4	Р	6,0	Р	-	
3	Бердичівський	18228,2	6109,1	3	7598,0	3	45,21,1	Р	-		-	
4	Брусилівський	7202,0	1701,0	3	1756,0	Р	3745,0	Р	-		-	
5	Вол.-Волинський	298,0	-		263,0	Р	-		35,0	Р	-	
6	Смільчинський	55,6	-		-		55,6	Р	-		-	
7	Житомирський	12600,0	3422,0	3	7560,0	Р	1550,0	Р	58,0	Р	10,0	Р
8	Коростенський	103,1	-		-		73,8	Р	-		29,3	Р
9	Коростишівський	4151,7	-		36,0	Р	4115,7	Р	-		-	
10	Лугинський	-	-		-		-		-		-	
11	Любарський	22810,3	13801,4	3	5385,2	3	3499,4	Р	-		124,3	Р
12	Малинський	-	-		-		-		-		-	
13	Народицький	-	-		-		-		-		-	
14	Нов.-Волинський	8439,4	-		6579,6	3	1853,2	Р	-		6,6	Р
15	Овруцький	-	-		-		-		-		-	
16	Олевський	380,5	-		-		-		-		380,5	Р
17	Попільнянський	41788,4	30419,2	3	9575,4	3	1724,5	Р	-		69,3	Р
18	Радомишльський	227,3	-		-		80,8	Р	-		146,5	Р
19	Романівський	7262,9	2442,0	3	2917,0	3	1903,9	Р	-		-	
20	Ружинський	44228,4	31050,4	3	11665,1	3	1512,9	Р	-		-	
21	Червоноармійський	1010,1	-		1010,1	Р	-		-		-	
22	Черняхівський	2248,0	-		1148,0	Р	1057,0	Р	21,0	Р	22,0	Р
23	Чуднівський	27367,0	10365,0	3	9473,0	3	7529,0	Р	-		-	
	Всього по області	231458,1	111396,9		79644,2		39485,2		120,0		811,8	

*Примітка: Р – ґрунти регіонального значення; З – ґрунти загальнодержавного значення.

Незбалансоване антропогенне навантаження на агроландшафт призвело до активізації цілої низки деградаційних процесів у ґрунтовому покриві, які зумовили зниження вмісту гумусу, рухомих форм фосфору і калію. заболочування, ерозію тощо. Розораність території Полісся досягла 59 %, у Перехідній зоні – 67 %, а в Лісостепу – 83 % (табл. 2).

Таблиця 2. Розораність сільськогосподарських угідь в Житомирській області 2008 р.

Зона	С.-г землі, тис. га	С.-г угіддя, тис. га	Рілля, тис. га	Розораність, %	
				агроландшафту	с.-г. угідь
Полісся	799,7	738,8	471,2	59	63
Перехідна	344,5	337,3	232,0	67	69
Лісостеп	456,8	447,5	377,7	83	84
Область	1601,0	1523,6	1080,9	68	71

Джерело: Дані інституту сільського господарства Полісся УААН.

Площі деградованих земель у складі ріллі по області станом на 2008 р. сягнули 460 тис. га, в тому числі заболочені – 284,9, перезволожені – 79,2, піддано ерозії водній – 68,9, вітровій ерозії – 20,9 тис. га, з них середньо та сильно змитих – 23,5 тис. га [2]. Частка малопродуктивних земель в структурі сільськогосподарських угідь сягнула 376,3 тис. га (36%), з них на ріллю припадає 164,9 тис. га [1]. У зв'язку з цим, постає питання ефективного використання більше третини сільськогосподарських площ Житомирщини. Основним засобом на цьому шляху є оптимізація землекористування та нові підходи до землевпорядкування.

Таблиця 3. Екологічний стан орних земель Житомирської області за проявом деградаційних процесів

Види деградації		Природна зона		
		Полісся	Лісостеп	В цілому по області
Перезволоження,	%	51	9	39
	бал	4	1	3
Заболочування,	%	11	10	10
	бал	2	2	2
Підкислення,	%	10	4	8
	бал	2	1	1
Ерозія,	%	4	20	8
	бал	1	2	1
Дефляція,	%	11	5	10
	бал	2	1	2
Радіонукліди,	%	30	-	13
	бал	3	-	2

*Примітка: Бал розраховують за такими критеріями: агрохімічний стан ґрунтів, антропогенне навантаження, розораність, ерозійна небезпечність та ін.

У відповідності зі ст. 171 Земельного Кодексу України до малопродуктивних земель відносяться сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним. Земельним кодексом вже передбачено економічно ефективне використання таких земель.

Зокрема, у ст. 172 Земельного Кодексу України визначено, що консервації підлягають деградовані та малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним. Консервація земель має здійснюватися шляхом припинення їх господарського використання на визначений термін та залуження або заліснення за рішенням органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на підставі договорів з власниками земельних ділянок [3].

Консервація малопродуктивних, деградованих і непридатних для сільськогосподарського виробництва земель області (району) є комплексом робіт, який охоплює: збір, систематизацію та аналіз вихідних даних щодо кількісної та якісної характеристики земельних угідь області, розробку критеріїв консервації малопродуктивних земель та деградованих угідь, визначення обсягів консервації малопродуктивних та непридатних для сільськогосподарського використання земель у розрізі адмінрайонів, виходячи з вимог оптимізації агроландшафтів, складання наукового звіту.

Згідно зі ст. 111 Земельного Кодексу України право на земельну ділянку може бути обмежено законом чи договором шляхом встановлення умови додержання природоохоронних вимог або виконання визначених робіт. До таких природоохоронних вимог слід віднести консервацію земель. Обмеження використання земельної ділянки на період консервації підлягає державній реєстрації і діє протягом терміну, встановленого законом чи договором [3].

Згідно із Законом України «Про меліорацію земель» від 14 січня 2000 р. залуження і заліснення є меліоративними заходами, які спрямовані на поліпшення хімічних і фізичних властивостей ґрунтів, збереження і підвищення їх родючості та формування збалансованої раціональної структури угідь. Так, залуження є одним із заходів культуртехнічної меліорації земель, яка передбачає проведення впорядкування поверхні землі та підготовку її до використання на сільськогосподарські потреби. Що стосується заліснення, то це один із заходів агролісотехнічної меліорації, яка передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення докорінного поліпшення земель шляхом використання ґрунтозахисних та інших властивостей захисних лісових насаджень. З цією метою формуються такі поліфункціональні лісомеліоративні системи, як:

- площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження, що забезпечують захист земель від ерозії шляхом заліснення ярів, крутосхилів та інших деградованих земель;

- лінійні (полезахисні) лісонасадження, що забезпечують захист земель від вітрової та водної ерозії та поліпшення ґрунтово-кліматичних умов сільськогосподарських угідь шляхом створення полезахисних і стокорегулюючих лісосмуг.

Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр.» від 21 вересня 2000 р. для збільшення площі національної екологічної мережі передбачено створення лісових насаджень та полезахисних лісових смуг, залуження земель, проведення консервації деградованих і забруднених земель із наступним їх частковим залісненням. Здійснення залуження і заліснення земель передбачено також наказом Держкомзему України «Про затвердження Рекомендації по складанню проектів роздержавлення і приватизації земель сільськогосподарських підприємств і організацій» від 15 травня 1992 р.

Згідно з наказом Держкомзему України «Про затвердження Тимчасового положення про порядок здійснення органами Держкомзему державного контролю за використанням і охороною земель» від 25 липня 1993 р. (із змінами від 12 вересня 2001 р.) головні державні інспектори та державні інспектори використання і охорони земель України, областей, районів у межах своєї компетенції мають право вносити до органів виконавчої влади або виконавчих органів місцевого самоврядування питання (пропозиції) про тимчасову консервацію деградованих чи забруднених земель, подальше використання яких може призвести до негативних наслідків.

Рішення про консервацію земель приймаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на основі експертного висновку. Суб'єктами екологічної експертизи є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології і природних ресурсів, його органи на місцях, створювані ними спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії, а також інші державні органи, місцеві ради і органи виконавчої влади на місцях, які приймають рішення і організують за необхідності проведення екологічної експертизи відповідно до законодавства України. Основними завданнями цієї експертизи має бути організація комплексної, науково-обґрунтованої оцінки земель, які підлягають консервації, встановлення відповідності деградованих чи забруднених земель вимогам земельного та екологічного законодавства, оцінка впливу цих земель на навколишнє природне середовище тощо.

Проте, проблеми управління саме раціональним використанням та охороною сільськогосподарських угідь в умовах проведення земельної реформи і у світлі прийнятих останнім часом Законів України майже не вирішуються, залишаються недостатньо опрацьованими питання механізмів державного управління земельними ресурсами, у тому числі деградованими і малопродуктивними землями.

При радикальних економічних перетвореннях у сільському господарстві України, пов'язаних із здійсненням земельної реформи, формування

багатоукладної економіки на базі різних форм власності на землю, переходом до ринкових відносин і одночасно – розв’язання екологічних проблем (захист ґрунтів від водної і вітрової ерозії; стабілізація і підвищення гумусу в ґрунті; деградація земель, забруднення земель важкими металами і хімічними елементами; усунення негативних наслідків антропогенного і техногенного навантаження на землю в наслідок механізації, хімізації, меліорації та ін.), державне управління земельними ресурсами являє собою обов’язкову умову.

Управління земельними ресурсами визначається характером розвитку земельних відносин, тобто воно відображає потреби на певному етапі його розвитку. З цього випливає, що земельні ресурси потрібно розглядати як систему взаємозв’язаних правових, техніко-економічних, організаційно-господарських заходів держави, спрямованих на регулювання земельних відносин, організацію раціонального еколого-безпечного використання та охорони земель в інтересах всього суспільства. Основою розв’язання усіх заходів є вивчення і картографування земельних ресурсів, ведення державного земельного кадастру, проведення землевпорядкування, здійснення державного контролю за використанням земель та їхнього моніторингу, справедливе вирішення земельних спорів тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Вплив антропогенного фактору призвів до активізації цілої низки деградаційних процесів у ґрунтовому покриві, які зумовили зниження вмісту гумусу, рухомих форм фосфору і калію, заболочування, ерозію тощо. В зв’язку з цим, площа малопродуктивних та забруднених земель на теперішній час складає більше третини (36 %) площі всіх сільськогосподарських угідь області. Основним шляхом подолання такого стану є оптимізація землекористування, розробка критеріїв консервації малопродуктивних земель та деградованих угідь, визначення обсягів консервації малопродуктивних та непридатних для сільськогосподарського використання земель. Механізми захисту земель зберігатимуть екологічний стан угідь сільськогосподарського призначення та навколишнього середовища. Виконання цих заходів забезпечить охорону земель, як основного національного багатства держави; створить сприятливе навколишнє природне середовище; забезпечить інвестиційно-привабливе середовище щодо залучення коштів у реальний сектор економіки, зокрема в сільське господарство.

Література

1. Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року – Житомир: Рута, 2009. – 304 с.
2. Довкілля Житомирщини у 2007 році Економічна доповідь. – Держкомстат України. Головне управління статистики в Житомирській області. – 2008.

3. Земельний кодекс України. – Харків.: ТОВ «Одіссей», 2002. – 600 с.
4. *Галич М.А.* Агроекологічні основи використання земельних ресурсів Житомирщини. / *М.А. Галич., В.П Стрельченко* – Житомир: Вид-во Довкілля, 2004. – 184 с.
5. *Бовсунівський А.М.* Раціональне використання ґрунтів Житомирського Полісся на засадах адаптивно-ландшафтного землекористування / *А.М. Бовсунівський, Л.О. Рудницький* // Вісник НАУ. – 2008. – №4. – с. 132–133.
6. *Шеляг-Сосонко Ю.Г.* Екологічна мережа – національне надбання України / *Ю.Г. Шеляг-Сосонко* // Жива Україна. – 1998. – № 9–10.
7. *Тихонов А.Г.* Економіко-екологічні аспекти інтенсифікації у землеробстві / *А. Г. Тихонов.* – К.: Урожай, 1990. – 152 с.
8. Програма реабілітації земель зони безумовного (обов'язкового) відселення Київської та Житомирської областей на період з 1998 по 2005 рр. – К., 1997. – 26 с.
9. Науковий звіт Житомирського центру «Облдержродючість» за 2005 рік. – Житомир, 2005. – 62 с.
10. *Федоров М.М.* Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві / *М.М. Федоров.* – К.: ІАЕ, 1998.